

TANZİMATÇI DÜŞÜNCENİN KAYNAĞI SEFİRLER

Mustafa İLHAN*

ÖZ

Osmanlı Devleti, 17. Yüzyıldan itibaren zenginleşen ve güçlenen Avrupa devletlerinin birçok bakımdan gerisinde kaldı. Savaş alanındaki başarısızlıklar nedeniyle önce askeri alanda ıslahatlar yapıldı. Ancak devletin güç kaybetmesinin önüne geçilemedi. Osmanlı devleti 18. Yüzyılın sonuna doğru her alanda Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Bu nedenle gerek askeri alanda yapılan gerekse 3. Selim devrinde başlayan çok yönlü reform çalışmalarının ilham aldığı en önemli yer Avrupa uygarlığı oldu. Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile beraber yurtdışı görevlere gönderilen elçilerin artık Avrupa'yı askeri, idari, iktisadi, ictimai ve ilmi alanda tanıma gibi ödevleri vardı. 1793 yılında Avrupa'da daimi elçiliklerin açılmasıyla Avrupa medeniyetinin gelişmesi yakından takip edilmeye başlandı. Avrupa'ya gönderilen elçiler, Osmanlı devletinin geri kalma sebeplerini daha derinlemesine irdeledikleri eserler yazdılar. Bu görevlilerin bir kısmı padişahlara reform önerileri sundular. Önemli bir kısmı da ülkeye döndükten sonra yaptıkları görevlerde bizzat bu reform çalışmalarını yürüttüler. Avrupa'ya gönderilen sefirlerin medeniyet algısı, Osmanlı bürokratlarında bir zihniyet değişikliğine yol açtı. Bundan sonra yürütülecek bütün reform çalışmalarının mahiyeti ve çerçevesi Tanzimat'tan önceki 100 yıllık süreçte bu sefirler tarafından oluşturuldu. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle yenileşme ve modernleşme artık bir devlet politikası haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Sefir, Reform, Osmanlı Devleti, Avrupa Medeniyeti.

* Kaymakam, İçişleri Bakanlığı, mustafailhan70@hotmail.com

THE SOURCE OF REFORMIST IDEA; AMBASSADORS

ABSTRACT

The Ottoman Empire has lagged behind the strengthened and enriched European Countries in many respects since the 17th century. Initially, reforms were made in the military due to the failure on the battlefield, but it could not prevent the State losing power. The Ottoman Empire had to accept the superiority of Europe in all areas towards the end of the 18th century. Therefore both the reforms in the military and the multiple reform efforts that started in the 3rd Selim era were mostly inspired by The European civilization. From then on, the ambassadors sent abroad with 28 Mehmet Çelebi had duties like recognizing Europe in military, administrative, economic, communal and scientific areas. The development of European civilization was started to be observed with the opening of permanent embassies in Europe in 1793. The ambassadors sent to Europe wrote works in which they explicated the reasons why the Ottoman Empire lagged behind. Some of these officials presented reform proposals to sultans. The major part of them personally carried out the reform efforts after coming back to the country. The perception of civilization of the ambassadors sent to Europe led to a change of mind in Ottoman bureaucrats. The nature and the scope of all reform efforts which were going to be carried out from then on were created by these officials in the 100 year period before Tanzimat. With the proclamation of Tanzimat, the innovation and modernization has become a state policy.

Keywords: Tanzimat, Ambassador, Reform, Ottoman Empire, European Civilization.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, yapısal olarak tarihin en mükemmel ve güçlü sentez örgütlerinden biridir. Aynı coğrafyada yaşayan devletlerden olduğu kadar farklı yerlerde kurulan devletlerden; kendinden öncekilerden olduğu kadar çağdaşlarından da etkilenmiştir. Bu savı destekleyen birçok tarihi bilgi ve belge mevcuttur.¹

Bursa'da doğup İstanbul'da olgunlaşan ilmi birikim, miras aldığı uygulamaları uyumlu bir şekilde sentezleyerek devleti sağlam temellere oturtmuş, faydalanılan devletlerin her birinden farklı bir örgütlenmeyle devlet yapısını uzun süre ayakta tutacak şekilde dizaynedebilmiş ve böylece Osmanlı devletini özgün hale getirmiştir. Devlet yöneticileri henüz kuruluş itibarıyla diğer devletlerden hem bilgi hem tecrübe alma hususunda açık ve rasyonel bir tutum içinde olmuşlardır. Her devrin yöneticileri, devletin üzerinde durduğu temeli sarsmamaya özen göstererek karşılaştıkları sorunlara çağcıl çözümler üretmesini becerebilmişler ve devlet örgütünü güncel sorunlarla başa çıkacak şekilde yenileyebilmişlerdir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gücü doruğa ulaşmış olan devlet, bu gücün verdiği güven, tutucu yöneticilerin bürokraside egemen olması ve konumuz olmadığından burada sayılamayacak başka birçok nedenle yenilenme konusunda sıkıntı yaşamaya başlamıştır. 17 ve 18. yüzyılları kapsayan bu sürecin sonunda devlet, eski gücüne kavuşmak için daha önce uyguladığı yöntemleri yavaş yavaş terkederek Avrupa modernleşmesinin hedeflendiği bir reform dönemine girmiştir.

Reform ve değişimin en hızlı biçimiyle yaşandığı yıllar olan 19. yüzyıl, değişimin saikleri itibarıyla en çok tartışılan dönem olmuştur. Bu çalışmada genelde modernleşme, özelde ise Tanzimat reformları üzerinde Osmanlı sefirlerinin etkisi ve katkısı araştırılmıştır. Tanzimat üzerinde dış baskı, iç dinamik gibi unsurlardan hangisinin daha etkili olduğu sorusu; sefirlerin reform hakkındaki görüşlerine paralel düşüncelere sahip Avrupalı diplomatların samimiyeti ve asıl amaçları; Tanzimat reformlarının doğuşuna etkisi olmayan klasik dönemin sefaretnameleri ile sefirlerin, yolculuklarına ve görevin icrasına ilişkin anlatımları makalemizin kapsamı dışındadır. Çalışma yapılırken sadece Tanzimatçı düşüncenin oluşumuna katkı sağlayan sefaretnameler ve ilgili bölümleri ayıklanarak incelenmiş; bu

¹ Sasani, Bizans ve İslam devletlerinin merkez ve eyalet yapılanmalarından mülhem örgütlenme hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ortaylı, 2010, s.26, s.40, s.66. Sencer, 2002, s.61. Lewis, 2004, s.6.

düşünce yapısının adım adım nasıl geliştiğini tarihsel olarak ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu sayede Osmanlı modernleşme sürecinde sefirlerin, Avrupa devletlerinin bir model olarak kabul görülmesinde oynadıkları mühim rol anlatılmaya çalışılmıştır.

1. 19. YÜZYILA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLEŞME

Bu yüzyılın Osmanlı Devleti açısından neden birdeğişim yüzyılı olduğunu anlamak için 16. yüzyıldan itibaren bozulan tımar sistemine, bu sistemin yerine tesis edilmeye çalışılan iltizam sisteminin halkı nasıl fakirleştirdiğine, denizasıırı ticaretin gelişmesine, yeniçağların yarattığı gümüş enflasyonuna, şehzadelerin vilayetlerde yetiştirilmesi usulünden kafes usulüne geçilmesine, Rus Çarlığının güçlenmesine, ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmelere bakmak gerekir. Bütün bu sayılan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine Batı'nın ise lehine gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti esasen Batı uygarlığıyla ilişkisini hiçbir zaman kesmemiştir. Ancak yükselme döneminde Batı'nın bir model olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır (Mardin, 2008, s. 9).Hiç kuşkusuz 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınları kurumlardaki çöküntüyü fark ettiler. Ancak uzun süre toplumda bir reform düşüncesinin uyandığı söylenemez. Osmanlı devleti yöneticileri 17. yy sonlarında başlayan askeri yenilgilere ve toprak kayıplarına rağmen uzunca bir süre "cihan imparatorluğu" olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusuna sahipti (Köker, 2013, s. 131). Sadece bu bakış açısı o tarihlere kadar daimi elçiliklerin kurulmayışını izah etmeye yetmemektedir. Bunun iki temel nedeni vardır ve bu nedenler devletin siyaset prensibi ile ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin siyaset alanında temel ilkesi kendi kendisine yetmektir. İmparatorluk topraklarının fevkalade genişliği, servet kaynaklarının çokluğu ve geçmiş zamanlarda yapılan harplerde Türk ordularının müttefiklere ihtiyaç duymadan büyük zaferler kazanmaları böyle bir prensibin kabul edilmesini mümkün kılmıştır. İkinci olarak İslam dininin hükümleri de Hristiyan devletlerle sıkı işbirliğine engel olmakta idi. Türklerin barış halinde olduğu bir devlete karşı savaş açması veyahut gelecekte bir devletle savaşmak için başka devletlerle anlaşmalar yapması din hükümlerine aykırı idi (Karal, 1988, s. 164-165).Bu nedenle 19. yüzyıla kadar devletin sıkıntılarını aşmak adına yapılan şeyler reform değil, bazen Kuyucu Murat Paşa örneğinde olduğu gibi asayişin sağlanması adına kanlı

baskınlar bazen de eyaletlerdeki isyancıları buldukları bölgelere vali olarak atamak şeklinde gerçekleştirilen geçici çözümler olmuştur (Shaw, 2003, s. 220). Devletin savaş, toprak ve güç kaybetmesinin nedeni devletin yapısal özelliklerine değil, yöneticilere bağlıdır. Böyle olduğu için de sisteme değil kişiye bağlı yapılan ıslahat hareketleri yapanların akıbetine bağlı kalmıştır (Karal, 2007, s. 11)

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti önceki döneme nazaran daha hızlı bir modernleşme sürecine girdi. Osmanlı modernleşmesi, Avusturya ve Çarlık Rusya'sının modernleşmesinden farklı özellikler arz ediyordu. Reform ve değişim hayatın her alanında görülüyordu (Ortaylı, 2010, s. 19). Osmanlı Devleti'nin ekonomik, toplumsal, kültürel ve kurumsal vs. gibi birçok alanda modernleşmesine ve büyük değişim yaşamasına kaynaklık eden birçok faktör vardır. Bunların şüphesiz en önemlilerinden bir tanesi, Batı etkisidir. Ancak bu etki Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi üzerinde tek ve geçerli saik olarak, bir başka deyişle tek boyutlu olarak ele alınmakta ve 19. Yüzyıldan itibaren hızlanan tüm reformlar Batıcılık kavramına kurban edilmektedir. Oysa bu reformlar Batılı devletlerin zorlamasının bir sonucu muydu yoksa Osmanlı bürokratlarının eseri miydi sorusuna cevap bulmak için, önemli bir kısmı elçilik yapmış olan bu bürokratların risaleleri, layihaları ve kayıt altına alınmış görüşlerine bakmak gerekir.

1.1. Kalemîye Sınıfı ve Sefirler

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki bürokratik yapısının bozulmaya başlamasını takip eden dönem, Türkiye'nin siyasal tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuş ve siyasal iktidarın kullanım merkezi Saray/padişah'tan Babialı/vezir-i azama yönelmiştir. Bu yönüde asıl dikkati çeken husus ise sadaret makamına yükselenlerde kalemîyenin mülki idari kaleminden yetişenler açısından önceki dönemlerde görülmeyen bir artışın olmasıdır. Doğal olarak içinde yetiştikleri sınıfın siyasal bilinç, mesleki kavrayış, davranış kalıbı ve dünyayı algılayış tarzlarını siyasal iktidara taşıyan kalemîye sınıfı, böylece 18. yüzyılda Damat İbrahim veya Halil Hamid Paşa ya da 19. yüzyılda Mustafa Reşit Paşa vb. örneklerinde olduğu gibi Türkiye'nin siyasal tarihinde modernleşme hareketinin de yürütücüsü olmuştur (Reyhan, 1998, s. 6). Günümüzde, yapılan araştırmalardan artık reform arayışlarının Osmanlı'nın sivil bürokrasisi olarak kabul edilen kalemîye sınıfından başladığını biliyoruz (Mardin, 2008, s. 10). Osmanlı devletine elçi olarak hizmet

etmiş olan bu insanlar da kalemiye sınıfına mensuptu.

Bu çalışmada ele alınan sefaretnameler dışında 18. yüzyılda yazılan ve Osmanlı matbasında basılan yaklaşık 50 kitap içinde hiçbir eser Avrupa'yı tanıtıcı nitelikte değildi (Üçyiğit, 1994, s. 11). Osmanlı dünyası Tanzimat dönemine kadar Batı'yı oraya gönderilen sefirler aracılığıyla tanıdı. Bu nedenle Tanzimat'a kadar yapılanlar ile Tanzimat reformları üzerinde bu sefirlerin Batı medeniyeti algısı çok önemlidir. Özelde Tanzimat reformlarını genelde ise Osmanlı modernleşmesini doğru tahlil etmenin yolu buna kaynaklık eden sefaretnamelerde işlenen medeniyet algısını ortaya koymaktır.

1.2. Geçici Sefirlerin Gönderiliş Amacı

Osmanlı Devleti yabancı ülkelere 18. Yüzyıl sonlarına kadar lüzum görüldükçe elçi göndermiştir. Bu elçilerin bir kısmı Osmanlı padişahların cüluslarını tebliğ etmek için, bir kısmı yabancı ülkelerin hükümdarlarının taç giyme-tahta çıkma törenlerinde yer almaları için, bir kısmı da dostluk tesis etmek veya anlaşma teklifi götürmek üzere gönderilmişlerdir (Unat, 2008, s. 18). Bu görevler ifa edilince de geri dönmüşlerdir.

Osmanlı elçilerinin yazdığı ilk elçilik raporu Fatih döneminde Avusturya'ya elçi olarak gönderilen Hacı Zağanos'a aittir (Afyoncu, 2014, s. 115). Bu ve 3. Selim öncesinde gönderilen diğer elçilerin yazdığı layihalar, risaleler, sefaretnameler incelendiğinde Avrupa devletleri ve halklarına ilişkin bilgilerin pek az yer aldığı görülür. Genellikle yolculuk, ilgili ülke tarafından yapılan resmi karşılımlar, Devleti yöneten hükümdara Osmanlı padişahının mektubunun takdimi gibi görevin nasıl ifa edildiğine ilişkin öykü anlatılır.²

2. GEÇİCİ SEFİRLER DÖNEMİNDE AVRUPA'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geçici sefirler 1700'lü yıllardan itibaren yavaş yavaş klasik sefaretname yazıcılığından koparak kimi zaman kendi düşüncelerini de içeren, Avrupa'nın idare usullerine, teknik ve hatta kültürel özelliklerine değinen ifadeler yazmaya

² Elçiler gittikleri ülkelerde Padişahın güven mektubunu bizzat hükümdara arz ediyorlardı. Osmanlı Devletinde ise yabancı elçilerin Padişah'a mektup arz etme uygulaması 3. Selim'e kadar yoktu. Fransa büyükelçisi General Sebastiani Napolyon'un mektubunu bizzat Padişah'a sunmak isteyince ilk kez bir büyükelçi bu amaçla 3. Selim'in huzuruna kabul edildi. (Karaer, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1694/18079.pdf>, 7).

başlamışlardır. Bu dönemde bu yeni gelişmenin ilk işaretini 1720 yılında Fransa Büyükelçiliğiyle görevlendirilen 28 Çelebi Mehmet Efendi'nin Sefaretnamesi'nde görürüz. Keza Mehmet Efendi'nin görevleri arasında bir görev de bu elçiliği diğerlerinden ayırıyordu. Padişah, Mehmet Efendi'yi Fransa'da *"ulüm ve fünunun terakki derecesini tetkik"* ile de memur etmişti (Unat, 2008, s. 19). Sadrazam Damat İbrahim Paşa ise Sefir'e, *"vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabil-i tatbik olanlarının takriri"* talimatını vermiştir (Karal, 2007, s. 56). Osmanlı Devleti için uygulanması mümkün olan bayındırlık ve eğitim hizmetlerinin iyice öğrenilip getirilmesi talimatı büyük yenilik teşkil etmekteydi. Mehmet Efendi, açıkça ıslahat için araç temin etmekle görevlendirilmişti.

Mehmet Efendi sefaretnameye ülkeden ayrılışını anlatmayla başlar ve Yüce Allah'tan kendilerine kolaylıklar vermesini sağlık ve afiyetle geri dönmeyi nasip etmesini diler. Sonra uzun uzun yolculuğunu anlatır. Fransız şehri Tulon'a varınca orada veba salgını olduğunu ve karantina uygulaması olduğunu söyler (Yirmisekiz Çelebi Mehmet, 1890, s. 13). Sefirin bu bilgiyi nakletme üslubundan karantinanın nasıl uygulandığının Osmanlı devleti tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre ilk karantina uygulaması Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın ikinci çeyreği başlarında gerçekleştirilmiştir (Korkut, 2007, s. 57). Fransa'da karantina Doğu'dan gelen herkese uygulandığından sefirler de bundan muaf tutulmamıştır.

Yine yolculuk esnasında kullandığı ve gördüğü kanallardan, bunların ticaretin kolay yapılabilmesi için inşa edildiğinden ve nasıl inşa edildiğinden hayranlıkla bahseder (Yirmisekiz Çelebi Mehmet, 1890, s. 21). Kadınlara verilen önem konusunda ayrı bir başlık açmış ve kadınlara gösterilen itibarın erkeklere gösterilen itibardan kat kat fazla olduğunu, Fransa'da erkeklerden çok kadınların sözlerinin geçtiğini yazmıştır (Yirmisekiz Çelebi Mehmet, 1890, s. 25).

Mehmet Efendi sık sık şehirlerin güzelliğinden, mimarisinden söz eder. Paris'in cadde ve sokak düzenini anlatır. Kendilerini karşılayan görevliler ile ilgili bilgiler verir. Üst düzey devlet görevlileri konusunda bilgi verirken Bakanlık teşkilatlanmasını ayırtecdici bir unsur olarak izah eder. Ayrıca Fransız toplumunun adetleri hakkında hayrete düştüklerini saklamadan anlatır.³ Mehmet Efendi

³ Yirmisekiz Mehmet Çelebi, a.g.e., s.54-55. "Yine rical ü nisa kimi seyr tarikiyle tezahüm üzere gelip (çerimonya) ve (komplimante) ler ile meclisimizi malamal ederlerdi. Hususan taam ettiğimizi

Opera'yı ayrı bir başlık altında detaylıca anlatmıştır. En geniş anlatımı ise saraylar konusunda yapmıştır. Sefaretname'de anlattığı hususları tercih sebeplerine ilişkin bir değerlendirme yapmamıştır; ancak sarayları, bahçelerini, kralın şatafatını anlatırken bu sefaretnameyi Padişah'a arzedecek olmasının bir payının olması mümkündür. Ayrıca sefaretnamesinde kısa kısa askeri hastane, tıbbiye binası, eczane, kilim ve ayna atölyeleri, rasathane, teleskop hakkında bilgiler paylaşır.

Fransa ve toplumu hakkında dikkate değer bir genel değerlendirme de yapar;

“Fransızlar istedikleri yolda gayelerine ulaşmak için hemen her yerde bu şekilde dikkat ve çaba harcamaktadırlar.”(Yirmisekiz Çelebi Mehmet, 1890, s. 108)

Mehmet Efendi'nin üslubundan anladığımız kadarıyla kendisi ve ekibi açısından Fransa'da hayret edilecek çok şey vardı. Mehmet Efendi'ye ve ekibine gösterilen Fransız ilgisinin arkasında ise merak vardı. Osmanlı toplumunun Avrupa'yla münasebet geliştirmeyip kendini tecrit etmiş olduğunu sefaretnamenin bu dilinden çıkarmak mümkün. Ancak bu merakın ardında Avrupa ve İslam dünyası arasındaki tarihi ve kültürel ilişkiler de vardır. Osmanlı elçileri bu merakı her ne kadar Osmanlı devletinin ihtişam ve itibarına bağlasalar da uzun yıllar yaşanan savaşlara dayalı Avrupa'da oluşan Osmanlı algısı, Türkler hakkında yazılan birçok hayali hikaye ve söylenen efsane bu merakın ardındaki gerçek sebeplerdi (Korkut, 2007, s. 73). 19. yüzyılda Avrupa'da akademik alanda oluşmaya başlayan Oryantalizm tutkusunun kökleri 17 ve 18. yüzyıllarda görülen bu ilgiye bağlanabilir.

28 Çelebi Mehmet Efendi'nin sefaret görevinde yanında sekreteri olarak götürdüğü oğlu Mehmet Sait Paşa'nın incelenmesi, bu tür seyahatlerin elçileri ve o kanalla Osmanlıyı nasıl etkilediğine ilişkin önemli bilgiler verecektir. Mehmet Sait Efendi babasıyla beraber Paris'e gidişinde Avrupa adetlerini benimsemiş, Fransızca'yı iyi düzeyde öğrenmiş Avrupa'nın siyasi durumuna tamamen vakıf olmuştur. 1728'de İbrahim Müteferrika ile beraber Osmanlı'nın ilk matbasını

görmeye ziyade talibolurlardı. Falan kimsenin karısı taam yediğimize bakmaya izniniz rica ederler deyu haberler gelüp kimini defedemeyip naçar ruhsat verirdik. Perhizleri vaktine mesadif olmakla kendileri ekel etmeyip sofrayı ihata edip seyredelerdi. Meluf olduğumuz mana olmamakla bize ziyade giran gelirdi. Ve hatır için sabır ederdik. Onlar ise seyr-i taama meluf olmuşlar. ...Kralının taam yediğini seyre dalıp olanlara ruhsat vermek adetleri imiş. Dahi buna garib kral ferasından nasıl kalkar ve nasıl giyinir seyretmeye giderler imiş. Binaen alizelik bize dahi bu guna teklifler ile sıklet ederlerdi.”

kurmuştur (Unat, 2008, s. 71). Daha sonra 1732-33 yıllarında sefir olarak İsveç'e görevlendirilmiştir.

Babası gibi tafsilatlı bir sefaretname yazmış ve Avrupa'ya ilişkin yeni şeyler aktarmıştır. Belki bunlardan en dikkat çekici olanı İsveç Başvekili'nin İsveç'in yönetim modeli hakkında söylediklerini aktarmasıdır. Bu sözlerle Osmanlı bürokratları halkın yönetime katıldığı Meşrutiyet rejimini tanımaya başlamışlardır.

"hususan bizim devletimiz cumhur olubhall-i akd-i umur müstakilen bir ademin elinde olmayub cemi' nasın ittifakına muhtaç bir keyfiyyet olmakla kanunumuz üzere üç senede bir defa cemiyet-i kübraolub devletimizin irad ve mesarifi muhasebesi ve sair cemi'-i nasının muvacehe ve ittifakıyla olmakla inşaallah-ı teala bir çok seneden sonra olacak cemiyetimizde bu hususu müzakere ve halkın rızalarıyla..."(Korkmaz, 2011, s. 217-218)

Belki bunun kadar dikkat çeken paylaştığı bir tespit ise İsveç'te işsizliğin olmadığını, fukaralara bile iş bulunduğunu söylemesidir (Korkmaz, 2011, s. 220). 1775 yılında Rusya'ya elçi olarak gönderilen Abdülkerim Paşa'nın Rusya sefaretnamesinde de diğer sefaretnamelerden farklı olarak buna benzer ekonomik yapıya ilişkin değerlendirmeler vardır. Rusların dışardan mal ithal ettiklerini, ancak ithalata %30 nispetinde bir vergi uygulayarak yerli üretimi koruduklarını söyler (Mehmet Emin Nahifi Efendi, 1898, s. 65).

Mustafa Hattı Efendi'nin İstilah-ı Nemçe Sefaretnamesi ile Avusturya'nın devlet yapısı Osmanlı sefirleri tarafından incelemeye başlanmıştır. Hattı Efendi, İmparator ve İmparatoriçe'nin konumunu, hangi dükalık ve birliklerden oluştuğunu, bu birliklerin kendine ait para birimi ve yönetimlerinin olduğunu, Roma İmparatorluğu denen yapının bir tür diğer devletleri koruyucu üst yapı olduğunu anlatır (Mustafa Hattı Efendi, 1999, s. 18). Ayrıca devletin asker toplama usullerinden söz eder (Mustafa Hattı Efendi, 1999, s. 18-19). Hattı Efendi, Avusturya ile 18. yüzyılın başına kadar süren savaşlarda askeri alanda Avusturya'nın gelişiminin farkında olarak eserine bu konuda bilgiler koymuştur.

İkamet elçiliklerinin kurulması arefesinde bilehala Osmanlı devlet adamları içinde kendini sırf dinleri farklı olduğundan diğer Avrupa devletlerinden farklı görmeye devam edenlerin olduğu bilinmektedir. 1787-1788 yıllarında İspanya'da sefir olarak görevlendirilen Ahmet Vasıf Efendi sefaretnamesinde,

“ Bâlade (daha önce)zıkr olunan dâru’l-küffür kral İspanya Madrid ve Portakal tahtgâhıLizbona ki ehl-i İslâm’da iken İşbuna tesmîyeolunurdi...”

diyerek Avrupa’ya bakış açısını ortaya koymuştur (Ahmet Vasıf Efendi Sefaretnamesi, erişim tarihi; 22.06.2015, s. 15). Orta elçi olarak gönderilen Vasıf Efendi, kendisine büyükelçi muamelesi yapılmadığından tatbik edilecek programlara uymamış ve İspanya protokol memurlarıyla Krala kadar ulaşan sorunlar yaşamıştır.⁴

Yaşananlardan İspanya’da diplomatik usullerin disiplinli bir şekilde icra edildiğini anlıyoruz. Sefirlerle yabancı devlet bürokratları arasındaki ilişkilerde elçiler yapılan teklifleri *“din-i islam ve şeriat-ı mutahhara”* ya uygun olup olmamasına göre değerlendirmişlerdir (Şehdi Osman Efendi, 2011, s. 31).

Diğer taraftan bu dönemde Osmanlı Devleti’nin kendi geleneksel usullerine riayet etmeye devam etmesine rağmen zaman zaman uluslararası ilişkilerin gerektirdiği diplomatik kurallara göre hareket etmeye başladığını gösteren emareler de vardır. 1748 yılında Viyana’ya gönderilen Mustafa Hattı Efendi, beraberinde ilk defa hem imparator hem de imparatoriçeye hitaben yazılmış iki adet name-i hümayun ayrıca Sadrazam Abdullah Paşa’nın imparator, imparatoriçe ve başbakan Harrach’a yazdığı mektupları götürmüştü.⁵ Aşağıda zikredilecek Ebubekir Ratıb Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi de bu diplomasinin uygulanmaya devam ettiğini göstermektedir (Ebubekir Ratıb Efendi, Aktaran;Uçman, 2012, s. 10) .

⁴ “Ferdâsı (ertesi gün) yine teşrifâtçılarıgelübâlây ve sâir „âdetlerini bir kâğıd yazmış bize „arz itmek sadedinde oldı. “Nihâyet lâyıkiacrâ olunur” didik. Ve “Avrupa âdetleri bizim devletimizde cârif değildir” didik. “Baş vekil ile evvel görüşmek mutâddır” didi. Biz dahi “Tebdilenvarılıryohsa krala buluşmadıkça varılmaz” didik. Ve bu babda çok mücâdelemizgeçdi. Ve fı’l-hakika ol vechlegörüşildi. Ve kendularızıyâdesiylehavfnâk (korkusuz) olmalarıyla “Eya (acaba) nedir?”diyüstifsârda (açıklamada) mübâlağaitdi. Biz dahi def,,-i şübheidüb “Mahzâ (sadece) dostluğitekidiçün geldik” didik. Ve hanemize „avdet eyledik. Granika’da bize bir küçük konak tedârik eylediler. Âlây ile ve hedâyamız ile duhûlumuziricâ eylediler. Vech-i sühûletolmağlamüsadeolundu. Ve lâkin Avrupa’da orta elçilere olagelen muâmeleyirüsûmdaicrâmurad eylediler”Bkz:Ahmet Vasıf Efendi Sefaretnamesi, http://www.historystudies.net/Makaleler/251036078_16%20Ethan%20L.%20Menchinger.pdf, erişim tarihi, 22.06.2015

⁵ Mustafa Hattı Efendi, a.g.e., s.10. Mustafa Hattı Efendi, imparatoriçe ile beraber yediği yemek münasebetiyle imparatoriçe hakkında ilginç bir değerlendirmede bulunur. İmparatoriçenin kıyafetini “libas-ı münker” ifadesiyle hoş karşılamadığını saklamaz.

2.1. Geleneksel Reform Anlayışından İlk Kopuşlar

Ebubekir Ratıb Efendi, 3. Selim ve Nizam-ı Cedid reformları üzerinde bir hayli etkisi olan biriydi. 3. Selim henüz şehzade iken Fransa Kralı 16. Louis'e gönderdiği mektupların nasıl yazılması gerektiği hususunda ona bilgiler vermiş ve bunların müsveddelerini kaleme almıştı. Viyana sefaretinin sonu Ratıb Efendi sefaretnamesi yanında bir de 500 sayfalık Büyük Layiha yazmıştır. Büyük Layiha'sında başta Avusturya olmak üzere Rusya ve Fransa'nın idari, mali askeri, hukukî ve iktisadî kurumlarını dikkatle incelemiştir. Bu ülkelerin düzenli maliye, disiplinli ordu ile teknik ve kültürel durumlarını gözden geçirmiş; talimli asker ve subay yetiştirme usulleri, levazım ve cephe gerisi hizmetleri, savaş malzemesi ve askeri hastaneleri, yeraltı zenginlikleri hakkında şahsi gözlemlerine dayanan oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir (Ebubekir Ratıb Efendi, Aktaran; Uçman, 2012, s. 24). Ebubekir Ratıb'ın Avusturya'nın askeri ve sivil idaresi hakkında verdiği bilgiler bu devletin en önemli yanlarını belirtecek niteliktedir. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanır: a) eğitimli, disiplinli ordu, b) düzenli maliye, c) namuslu, dürüst okumuş memurlar ve halk arasında ekonomik güvenlik ve refah. 3. Selim bu raporu okuduğunda beğenmişti ki on genç üyeden kurulu bir komisyonun, raporun içeriğinin yerli koşullara göre uygulanmasını kararlaştırma işi ile görevlendirilmesi düşünüldü (Berkes, 2013, s. 99).

Ratıb Efendi kendini iyi yetiştirmiş ve Avrupa konusunda bilgi sahibi bir bürokrattı. Ratıb Efendi'nin, Avrupa'nın aydınlanmasına öncülük eden Russo, Volter ve Monteskiyö gibi düşünürlerden haberdar ve bu konuyla ilgili olduğunukendi sefaretnamesinden anlıyoruz (Ebubekir Ratıb Efendi, Aktaran; Uçman, 2012, s. 14). Ayrıca kimi zaman düşüncelerini şiirle ifade etmede de mahirdi. Sefareti esnasında Baloyu nasıl bulduğu sorulunca görüşünü manzum bir şekilde ifade etmiştir.⁶

⁶ "bu encümen-i ruh-feza medha sezadır
Dilberleri makbul-i tıba-ı zurafadır
Sanatları hep işve ile naz u nezaket
Adetleri uşşakına hep mihr ü vefadır
Hanendeleri gerçi değil Rum'a müşabih
Sazendeleri nağme ile başka edadır
Raks etmededir hubları el ele vermiş
Bu saate rakkas-ı felek gıpta-nümadır" Ebubekir Ratıb Efendi, a.g.e., s.46

Ratıb Efendi, Avusturya'nın iktisadi yapısını incelemiş ve bu konuda da 3. Selim'e tavsiyelerde bulunmuştu. Bütçe açığının azaltılması, damga resimlerinin konulması, iç ticaretin ve yerli üretimin geliştirilmesi bunlardan bazılarıydı (Tuncer ve Tuncer, 1997, s. 106)

Ratıb Efendi gibi çok yönlü olan ve 18. yüzyılın sonunda başlayan modernleşme hareketlerine öncülük eden elçilerden biri de Ahmet Resmi Efendi'dir. Ahmet Resmi Efendi'nin Prusya ve Nemçe Sefaretnameleri metot olarak diğer bütün sefaretnamelerden ayrılır. Ahmet Resmi Efendi, gördüğü ülkelerin ve kentlerin yönetim yapılarını eserinin ana konusu yapmıştır. Avusturya, Lehistan ve Prusya hakkında detaylı bilgiler verir. Ayrıca kişisel olarak Prusya Kralının yönetim anlayışı hakkında bilgiler verir. Bu hususları Nizamülmülk'ün siyasetnamesi inceliğinde anlatmıştır. Eserinin sonunda ise neden detaylı ve uzun açıklamalar yaptığına ilişkin bir izahat yapar. O'na göre geçmişteki insanlar nasıl ki bizlere birçok eser bırakarak yaşadıkları dönemi aydınlatmışlar, Ahmet Resmi de kendi devrini anlatmakla gelecek nesillere olan vazifesini yaptığını söylemiştir (Ahmet Resmi, Aktaran; Atsız, 1980).

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sonuçlanan Rus-Osmanlı savaşının ertesinde cesur bir şekilde, geleneksel gaza anlayışı ile gidişin tehlikelerini anlatmış, artık Kızıl Elma efsanelerinin unutulması gerektiğini, savaşın yeniliklerin zararlı olduğunu değil, yetersiz ve köksüz olduğunu ispatladığını öne sürmüştür. Artık din, şeriat ölçüleriyle savaş olamazdı.⁷ İlerlemeler kaydetmiş bir devletle bu ölçülerle boy ölçüşemezdi. Asıl önemli olan çağdaş Avrupa devletleriyle barış ilişkileri kurulması idi. Hatta devlet galip iken dahi barışa öncelik vermeliydi (Ahmet Resmi, Aktaran; Köksal, 2011, s. 88). Yalnız eski savaş geleneğinin değil, eski devlet düzeni geleneğinin de değişmesi gerekirdi. Devletin yeni devletler hukuku anlayışı içinde, Hristiyan da olsalar, öteki devletlerle yeni ilişkiler kurması zorunluymuştu. Ahmet Resmi'ye göre artık Avrupa devletler hukuku diplomasisi içine girme zorunluluğu vardı (Berkes, 2013, s. 86). Ahmet Resmi'nin bu fikirleri aynı zamanda yenilik karşıtlarına bir cevap teşkil etmekteydi. Devlet içinde yenilik

⁷ Ahmet Resmi Hulasatü'l İtibar eserinde birçok yerde devletler için barış'ın önemini vurgular. O'na göre nizam-ı alemin esası müdafadır ve devletin servetinin artması sulha bağlıdır. Geleneksel gaza anlayışı ile hareket edenler için; "Sandalye üzerinde hamzaname nakleden pehlivanlar gibi laf-u güzaf edip Kızıl Elma semtini Boğdan'dan gelen al yanak elma yenir bir şey zannederler" diyerek onlarla istihza eder. Bkz: Ahmet Resmi Efendi, Hulasatü'l İtibar, Aktaran: Osman Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011, s.48

tarafı ve karşıtı ayrımı daha o tarihlerde oluşmaya başlamıştı. Ahmet Resmi ile köklenmeye başlayıp Mustafa Reşit Paşa ile kurumsallaşan Avrupa güçler dengesi oyununa dahil olma politikasının ilk örneği de Nizam-ı Cedid döneminin başında yaşandı. 1790 yılında Osmanlı Devleti ilk kez bir hristiyan devlet olan Prusya ile “*ittifak anlaşması*” yaptı (Soysal, 1999, s. 71).

Bu ittifak anlaşması gereği Berlin’e gönderilen Ahmet Azmi Efendi’nin sefaretnamesinde dile getirdiği tespitler ve şahsi önerileri kayda değerdir. Ahmet Azmi;rüşvetin kaldırılması, tezeyyün ve ihtişama son verilmesi, devletin yeniden yapılandırılarak yeni görev verilecek kişilerin liyakate göre atanması, memurlara maaş bağlanması ve mesleki güvence verilmesi gibi öneriler getirmiştir (Ahmet Azmi, 1887, s. 71-72) . Böylece devletin eski gücüne kavuşması için sorunun kökenine parmak basmış ve Nizam-ı Cedid uygulamalarına ilham vermiştir.

Kültürel olarak Batı’ya hala küçümseyici bakan Paris Büyükelçisi Halet Efendi dahi⁸ 1802-1806 yılları arasında yaptığı sefaret hizmetinde edindiği tecrübeler sonunda hiçbir şekilde Avrupa Devletleri’ne güvenilemeyeceği sonucunu çıkarmış, devletin derhal kendisini yeniden düzenlemesini ve çıkar amaçlı olarak İngiltere, Fransa ya da Rusya ile işbirliği yapılmasını önermiştir (Kuran, 1968, s. 52).

Osmanlı devleti 18. yüzyılın sonuna işte bu tür ikilemlerle geldi ve bu fikri çatışma yıllardan itibaren bir Doğu Batı sentezi kurma çabalarına kaynaklık etti. Bu bakımdan 18. Yüzyılın durağan değil oldukça önemli değişimlere gebe olan bir dönem olduğunu anlıyoruz. Bu süreçte Avrupa ve Rusya, Osmanlı dünyasından ustalıkla izlenmiştir (Ortaylı, 2010b, s. 17).

3. İKAMET SEFARETLERİ’NİN KURULUŞU

3.1. Kuruluş Fermanı ve İçerik Analizi

16. yüzyıldan itibaren Büyükelçi ve Ortaelçi tasnifi yapılmıştır. 1793 yılında ise ikamet elçiliği oluşturulmuştur. Aşağıdaki Fermanla 3. Selim İkamet Elçisi olarak adlandırılan daimi elçilerin Avrupa’ya gönderilmesini istemiştir:

⁸ Halet Efendi Paris’ten Babıaliye şöyle yazmıştı; “Devletlu efendim, bu Fransızların ...hileleri ve politikaları gayet kaba, ne bizim gibi şeci askerleri var ne de bizim gibi vükelaları. Burasını görüp size medh eden varsa, onlar tam bir eşektir. Zira burası bir fuhuş yuvasından başka bir şey değildir...”Bkz:Tuncer ve Tuncer, 1997;28.

“Avrupa’nın terakkiyat-ı Cedidesi ve Devlet-i Aliye’nin vaktühaliiktizasınca düvel-i Avrupa ile peyda olan revabit-ı adidesi düvel-i Avrupa kaidesinde sefaret usulünün lüzum-ı vaz-u tesisiniisbat edip hususiyle bu evanda (zaman) rabita-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hale koyan Fransa ihtilali zuhur ile bilcümle düvel-i Avrupa’yı tedarukat-ı ihtiyayeye mecbur ettiğinden Devlet-i Aliye’nin dahi düvel-i fahime-i Avrupa nezdinde birer ikamet elçisi bulundurması derece-i vücupta görülmekle düvel-i merkume nezdine birer elçi gönderilip ve üç sene müddet tekmilinde anlar celp ve iade ve yerlerine başkaları irsal ile münval-i meşruh üzere hem umur-ı safaret idare ettirmek ve hem de bu tarikle ahval-ı düvele vakıf bazı zatler yetiştirilmek üzere...”(Unat, 2008; 20)

3. Selim ikamet elçiliğini neden vacip derecesinde (derece-i vücup) elzem görmüştür? Bir başka deyişle devleti bu düzenlemeye mecbur kılan hususlar nelerdi? 3. Selim’in Avrupa medeniyeti ve idare usullerine şahsi ilgisi önemli bir faktördü, ancak önemli sebeplerden biri de Osmanlı istihbaratının kifayetsizliği idi. Osmanlı devletinin klasik dönemde iki istihbarat kaynağı vardı. İlki, devletin Balkan eyaletleri, ikincisi de Divan-ı Hümayun tercümanları idi. Bu iki kaynaktan gelen havadisler bir takım araçlar üzerinden geldiğinden sağlıklı ve hızlı değildi. Bu saik nedeniyle yeni düzenlemeye gidildi (Karal, 1988, s. 167). Ebubekir Ratıb Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi’nde anlattığı bir olay devletin istihbarat konusundaki zafiyetine güzel bir örnektir. Ebu Bekir Ratıp Efendi 1791 yılında Avusturya ile yapılan Zıştovi Antlaşması sonrasında dostluk göstergesi olarak Viyana’ya gönderilmiştir. Beraberinde biri 3. Selim tarafından Avusturya İmparatoru 2. Leopold’e diğeri Sadrazam Koca Yusuf tarafından Başvekil Kaunitz’e yazılmış iki adet mektup götürür. Avusturya’nın bir şehri olan Sibni’ye ulaştığında kendisine orada refakat eden memurlardan Avusturya’da bir değil iki Başvekil olduğunu öğrenir. Bunun üzerine

“Memuriyetimiz aceleye tesadüf edip Ordu’yıHumayunmeştasında (kışla) terk olunan eşyamız derununda bazı lüzumlu tahrirat ve eşyamız sehven unutulup kalmakla, celbi için acele gidip gelmek üzere adem gönderileceğine binaen, tarafınızdan iki menzil kağıdı talep olunur”

diyerek hemen bir adamını İstanbul’a ikinci Başvekil’e de mektup yazılması için görevlendirir (Ebubekir Ratıb Efendi, Aktaran;Uçman;2012, s. 9). Anlaşma yaptığı bir devletin bile yönetimi hakkında bu denli eksik bilgilenme söz konusudur.

3. Selim'in Fermanı daha yakından incelendiğinde Osmanlı Modernleşmesi ile Sefaretler arasında nasıl bir sıkı bağ görüldüğü hemen anlaşılır. "Avrupa'nın terakkiyat-ı Cedidesi ve Devlet-i Aliye'nin vaktühaliiktizasınca.., .. hem de bu tarikle ahval-ı düvele vakıf bazı zatler yetiştirilmek üzere..." ifadeleri, bu sefaretlerin tek amacının diplomatik ilişki geliştirmek olmadığını, aynı zamanda devletin modernleşmesi için bir çözüm yolu olarak kurulduğunu anlatır.

3. Selim'in mezkur fermanıyla beraber yaşanan gelişmenin iki anlamı vardı: Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomatlar yollaması, Osmanlı padişahlarının kendilerini artık üstün değil, Avrupalı monarklarla eşit görmeye, onların kurallarına uygun şekilde davranmaya başladıklarının da bir göstergesiydi (Bozkurt, 2010, s. 43). İkinci olarak bu aynı zamanda diplomasinin kurulması suretiyle diğer devletlerle ilişkilerde müteakabiliyet esasının uygulamaya konulması anlamına geliyordu (Soysal, 1999, s. 58).

3.2. İkamet Sefirleri ve Modernleşme

İlk daimi Osmanlı elçiliği o dönem Osmanlı'nın yakın dostu olarak gözükmeye rağmen ihtilal sonrası devam eden iç karışıklıklar nedeniyle Fransa'da açılmamış, İngiltere'nin başkenti Londra'da 1792 yılında açılmıştır. İlk daimi Osmanlı elçisi de Yusuf Agâh Efendi olmuştur. Osmanlı İkamet elçiliklerinin tedricen kurulması kararlaştırıldığından Yusuf Agâh Efendi'nin İngiltere'ye gönderilmesinden bir süre sonra 1795'te Prusya ve Avusturya'ya birer ikamet elçisi gönderilmiştir. Paris Büyükelçiliği'ne Defterdar Ali Seyyid Efendi, Viyana Büyükelçiliği'ne ise Kethüda kâatibi İbrahim Atıf efendi atanmışlardır.

Yusuf Agah Efendi, 3. Selim'in istediği tarzda bir elçi olmuştu. İngiltere ve Batı hakkında düzenli olarak bilgi topluyordu. Siyasi çalışmalarının yanısıra, işittiği haberleri ve gazetelerde yayımlanan havadislerin tercümelerini muntazaman Babıali'ye göndermekteydi. Bundan başka O, Babıali'den aldığı emir üzerine Osmanlı Ordusu'nun Batı usulünde yetişmesini sağlayacak İngiliz subaylarının Türkiye'de görev almalarını sağladı. Yusuf Agah Efendi, hatalı bulduğu kararlardan dolayı Babıali'yi ikaz etmekten de çekinmemiştir. Örneğin İstanbul'daki Fransa elçisinin telkinlerine kapılan Reisülküttab Ebubekir Ratıb Efendi'den, Osmanlı İmparatorluğu ile Danimarka arasında dostluğu kuvvetlendirmek maksadıyla bu devletin Londra elçisine yakınlık göstermesi talimatını alınca, Danimarka

elçisiyle arasına görüştüğünü, fakat bu küçük devletin dostluğundan bir fayda beklenemeyeceğine göre elçiye daha samimi davranmanın mahzurlu olacağı cevabını vermiştir (Kuran, 1968, s. 20-21).

Yusuf Agah Efendi'nin elçiliğinden fazlasıyla istifade edildiğinden Paris Büyükelçiliği'ne Defterdar Ali Seyyid Efendi 1796 Eylülünde atanmıştır. Sefir, Cumhuriyet rejiminin hüküm sürdüğü Fransa'da gelişmeleri takip etmiş hatta 500'ler ve 250'ler meclislerinin toplantılarını takip etmiştir (Unat, 2008, s. 179). Ne var ki, Ali Seyyid Efendi sefaretinde başarısız olmuştur. Fransızlar tarafından kandırılmış ve Fransa'nın Mısır'ı işgal planını öğrenememiş ve bu konuda Babialı'yi bilgilendirememiştir. Bu durum Padişah'ı kızdırmış ve görevine son verilmiştir.⁹

Bu dönem Fransız İhtilali'nin bütün Avrupa'yı etkisi altına aldığı, Avrupa'da ülkeler arasında diplomatik oyunların hızlı cereyan ettiği bir dönemdi. Elçilik görevleri o nedenle devlet için daha bir önem kazanmıştı. Devlet, elçi tayin ederken seçici davranmaya çalışmış, ancak Avrupa diplomasisinin ve diplomatlarının aldığı mesafe karşısında gönderilen elçilerin bir hayli zorlandığı görülmektedir. Fransa'ya Ali Seyyid Efendi'den sonra Galip Efendi Fevkalade Elçi olarak gönderilmiştir. Galip Efendi'nin kısa süreli elçiliğinden sonra Halet Efendi 1802-1806 arasında görev yapmak üzere Paris elçiliği ile görevlendirilmiştir.

Ayrıca 1806 yılında ikamet elçiliği dışında Fransa'ya gönderilen bir Murahhas'ın yazdığı sefaretnamede de dönemin hızlı gelişmeleri karşısında sefirlerin yaşadığı zorluklar ve Avrupa'ya dahil olma arayışlarının izini bulmak mümkün. Seyyid Mehmed Vahid Efendi isimli bu murahhasın görevi Napoleon Bonapart ile görüşmek ve sonunda tersi olsa da Rusya'ya karşı yapılacak bir savaşta Osmanlı'nın yanında yer almak üzere Fransa ile bir ittifak sağlamaktır (Unat, 2008, s. 200). Vahid Efendi sefaretnamede sadece siyasi olayları yazmamış, Avrupa bilim, toplum ve kültürü üzerine gözlemlerini de kaleme almıştır. Viyana

⁹ 3. Selim mezkur sefir için "ne eşek herif imiş" demiştir. (Kuran, 1968;31). Karal, Padişah'ın benzer bir hattı ile 1806 yılında Paris elçiliğine görevlendirilen Abdurrahim Muhib Efendi için de aynı şeyleri söylediğini yazmıştır. " Benim Vezirim, Muhib'in irsal eylediği evrakı görüp azim infial eyledim. Böyle vakitte Paris'e gidecek elçi değilmiş. İtalya krallığını nutka alma deyu bu herife tembih mi olundu. Subhanallah ne acayip adam imiş, iptida memuriyetinde nerbabı değıldir deyu herkes imza eylemişti. Gaflet olunmuş bir doğru sözü var ki Paris'de duramam devlete muzırdır diyor. Amenna bu pek eşek herifin ikameti muzırdır." (Karal, 1988;182). Padişah'ın bu sözlerinden, sefirlerin çalışmalarının kendisi tarafından titizlikle takip edildiği görülmektedir.

şehir mimarisini beğenmiş (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 19), Kütüphane ve cephaneliküzerine bilgiler paylaşmıştı (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 20). Tıp okulunu anlatırken otopsi salonuna özel bir yer ayırmıştır (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 22). Viyana şehir yönetiminin belediye hizmetlerini, kaldırımların dolaşmak için ne kadar uygun yapıldığını övgüyle anlatır (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 24,29).Diğer sefaretnamelerde rastlanmayan bir kurum olan bugün yetiştirme yurdu diye anlayabileceğimiz “pıçhanelere” dair bilgiler verir (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 59). Dahası sefaretnamesinde “Layiha” başlıkları açarak izlenimlerine dair görüş ve önerilerini sıralamıştır (SeyyidMehmed Vahid, 1888, s. 62). Yine bu dönemde farklı bir sefir profili ortaya koyan Berlin sefiri Giritli Aziz Ali Efendi’nin 1797 yılında yazdığı “Muhayyelat” isimli eseri Batı edebiyatının etkisiyle yazılan ilk edebi hikaye olarak tarihe geçmiştir (Giritli Aziz Ali, Hzy; Schmiede, 1990, s. 13). Bu örnekler Osmanlı Devleti için Avrupa’yı tanıma konusunda sadece teknik alanda değil, sosyal ve kültürel alanda da çalışmalar yapılması ve bilimsel gelişmelere atıflar yapılmaya başlanması bakımından önemli işaretlerdir.¹⁰

3.3. 1806 Tarihli Ferman ve İçerik Analizi

1806 yılında Halet Efendi’den sonra Fransa’ya Abdurrahim Muhip Efendi gönderilmiş ve kendisine siyasi memuriyeti dışında elçilik vazifesinde nasıl davranacağını ve ne yolda hareket edeceğini gösteren bir talimatname verilmiştir.

“France devletinin suret-i idaresini ve tedabir ve maneviyatını ve nizam-ı mülke dair kaffe-i halat-ı ve bettahsis donanmaya müteallik kavaid-i mahsusasını ve umur-ı askeriyenin veçhi tertip ve tanzimini velhasıl Devlet-i Aliye’nin işine yarayacak kaffe-i halat gereği gibi tahkik ve istirhaç etmek hususunu sefir-i mümaileyh iltizam ve bunların tafsilatını peyapey tahriri ihtimam eyliye...Sefir-i mumaileyhin maiyetinde olan memurin cümlesi ol tarafta beyhude izaa-i vakit

¹⁰ Seyyid Mehmed Vahid Efendi, a.g.e., s.48. Elçi, Varşova halkının edebi ve dini bilimlere, şiire, enstrüman çalmaya düşkün olduğunu belirttiikten sonra orada işittiği şiirin bir dörtlüğünü eserine almıştır.

“Rast geldim gice ağyar ile şakki kamere
Dedim aya nedir ol arızın üstünde bere
Naz ile hande idüp dedi o hurşid-i cemal
Şehper-i ruhul emindir ki dokundu kamere”.

etmeyüp hademe-i Devlet-i Aliye'ye yarayacak elsine ve ulum ve maarif ve fünun tahsiline sa'yi beliği etmeleri..."(Karal, 1988, s. 200)

Bu talimatname ikamet elçiliklerinin kurulmasından 14 yıl sonra yayımlanmış olup Babialı'nın diploması alanında katettiği tecrübeyi göstermesi bakımından önemlidir. Talimatname'de hem elçiye hem de maiyetine Fransa Devleti'ni ve dilini öğrenmek vazifesi açık açık yüklenmiştir (Karal, 1988, s. 180).

Talimatname, Fransız Devleti'nin idare usullerini, devletin yönetim alanında aldığı tedbirleri, kamu düzenini nasıl sağlandığını, ordu ve askeriye'nin nasıl tanzim edildiğinin öğrenilmesini istemektedir. Asıl önemli nokta ise, bunların niçin öğrenilmesi gerektiği de fermanla "Devlet-i Aliye'nin işine yarayacak kaffe-i halat" cümlesiyle ifade edilmiştir. Böylece devletin en yüksek iradesi, devletin Avrupa'nın örnek alınarak modernleşmesi gerektiğini, buna aracılık edecek kişilerin de sefirler olduğunu kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı'yı tanıma çabalarına dair daha önce fermanlarda çok az yer bulan bu tür emirler bu kez açık ve detaylı bir şekilde yazılmıştı. Babialı, bütün iç çelişki ve kavgalara rağmen modernleşme sürecinin Batı'yı anlamakla başlayabileceğini artık kavramıştı. Sefirler de Avrupa'yı tanıma görevini daha çok önemsemişlerdi. O tarihlerde Osmanlı elçileri, Batı'nın değerlerini tanımlama konusunda ortaya koydukları yeteneklerini, kimi zaman Avrupalı meslektaşlarının diplomatik oyunlarını kavramakta gösterememişlerdir.¹¹ Sefirlerin çalışmaları ve aldıkları neticeler incelendiğinde diplomatik başarısızlığa ilişkin pek çok örnek karşımıza çıkmaktadır.

Ali Seyyid Efendi gibi diplomaside tecrübesizliğin sıkıntısını yaşayan Abdurrahim Muhip Efendi'nin sefaret, Osmanlı bürokratlarının o yıllarda karşılaştığı diplomatik zorluklara güzel bir örnek teşkil eder. Kendilerine resmi yahut gayr-ı resmi yapılan vaatlerin gerçekleşeceğine inanmışlardır. Oysa bunların birçoğunun oyalama, zaman kazanma ve kandırma teşebbüsü olduğu daha sonra anlaşmıştır (Karaer, erişim tarihi; 22.06.2014, s. 23). Siyasi alanda değil daha

¹¹ Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, Osmanlı Diploması ve Sefaretnameler, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s.26. "Örneğin Fransa'ya atanan ilk sürekli Osmanlı elçisi Seyid Ali Efendi'nin (1797-1802) başlıca görevi NapoleonBonaparte'in etkinliklerinden Babialı'yi haberdar kılmaktır. Ancak Fransa dışişleri bakanı TalleyrandNapoleon'un gerçek amacını ustalıkla saklamasını bilmişve Osmanlı Sarayı'nın Bonaparte'in Mısır'ı ele geçirdiğini öğrenmesinden sonradır ki, Seyid Ali Efendi bu durumdan haberdar olmuştur. Seyid Ali Efendi, Napoleon ile Talleyrand'ın Mısır seferi hakkında kendisine anlattıkları aldatmacalara o denli inanmıştı ki, Napoleon'un İskenderiye'ye ayak basmasından bir ay sonra bile İstanbul'a yolladığı raporunda Napoleon yönetiminde ki donanmanın Malta'yı ele geçirdiğini yazmakla yetiniyordu."

çok maliye alanında görev yapanbu ilk ikamet elçilerinin diplomatik faaliyetlerde başarı gösterememelerinin sebebi tecrübe ve yabancı dil bilgisi bakımından yeterli olmamalarıdır (Soysal, 1999, s.71). Bununla birlikte bu ilk ikamet elçilerinin Osmanlı modernleşmesi açısından rolleri yadsınamaz.¹²

4. SEFİRLER VE TANZİMATÇI DÜŞÜNCE

Nizam-ı Cedid'in çöküşüyle beraber 1811 yılından 1834 yılına kadar ikamet elçileri gönderilmesine ara verildi. Bu ara dönemde Tercüme Odası'nda yetişen diplomatlardan ve güçlenen kalemiye sınıfından oluşan yeni bürokrat sınıf 2. Mahmut'un ikamet elçiliklerini tekrar tesis ettiği dönemde başarılı çalışmalar yapmışlardır.

İlk dönem ikamet elçilerinin diplomasi konusunda yaşadığı sıkıntıları bu yeni dönem ikamet elçileri yaşamamış, Avrupa'lı diplomatlarla başa çıkabilmişlerdir. Mısır meselesi ve Panislavizm gibi devletin varlığını tehdit etmiş en büyük sorunların yaşandığı dönemde bu sorunları diplomasiyi kullanarak belli ölçüde bertaraf edebilmişlerdir. Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rifat Paşa gibi sefirlerin tecrübeleriyle bu sorunlarla uğraşılırken devlet içinde de reform çalışmaları başlatılmıştır.

Burada, 18 ve 19. Yüzyıla kadar birçok ıslahat ve yenileşme hamlesi olmasına rağmen neden bunların Osmanlı Merkez bürokratları tarafından kabul görmediği; neden sefirlerin modernleşme önerilerinin kabul gördüğü sorusunu irdelemek gerekir. Sefirlerin önerileri devletin modernleşmesine duyulan ihtiyacın ne şekilde giderileceğine ilişkin net bir program içeriyordu. Sefirler yenileşme için esaslı bir yol haritası sundular. Sivil bürokrasinin bu programı benimsemesinin en önemli nedeni, programın hemen hemen topyekun bir sistemi içermesi ve bu sistemin parçalarının birbiriyle uyumlu olmasıdır. Önceki dönemlerde yapılan reformlar yalnızca teknik alanda, spesifik konularda ve bir defaya mahsustu. Oysa Avrupa'nın teknik başarılarının ve terakkisinin ardında iktisadi, ictimai,

¹² Kuran, a.g.e., s.65. "Bir örnek olarak, ilk Londra ikamet elçisi Yusuf Agah Efendi'nin maiyetinde sır katipliği yapmış olan Mahmut Raif Efendi gösterilebilir. Bu zat İngiltere'de edindiği bilgi ve görgüsünü 1800-1805 yılları arasında işgal ettiği resisülküttaplık makamında tatbiki koyduğu gibi, 1807'de patlak veren Kabakçı isyanında şehid oluşuna kadar ki icraatı ve yayım faaliyetleriyle de Türk Cemiyeti'ni modernleştirme hizmetinde bulunmuştur."

idari ve hukuki bir sistem vardı. Bunu ilk fark edenler sefirler oldu. Çünkü uzun süreli görevlerde sosyal hayatın içine girme imkanı buldular ve edebi, sanatsal ve kültürel olarak Avrupa'yı tanıdılar. O nedenle yenileşmenin devlete ve topluma ait bütün hayatı çevreleyen kurumsal bir dönüşümle gerçekleşebileceğini öne sürdüler. Sefirlerin Türkçe'ye kazandırdıkları medeniyet, terakki, ulum/akıl, fünun/maarif, kanun/hukuk, nizam/tanzim, hürriyet ve meşveret gibi kavramlar onların Avrupa'yı birbiriyle uyumlu çalışan unsurların oluşturduğu bir sistem olarak anladıklarının göstergesidir (Çetinsaya, 2014, s. 55-67).

4.1. Reformların Fikri Altyapısının Oluşması

Tanzimat-ı Hayriye olarak adlandırılan dönem Tanzimatçı düşüncenin mücessem hale geldiği dönemdir. Bu düşünce yapısının sürekli reformlara dönüşebilecek mahiyette belirginleşmesinde üç isim öne çıkar. Bunlardan ikisi büyükelçi olarak, bir tanesi de sır katibi olarak yurtdışı görevlerde bulunmuşlardır.

➤ Mustafa Sami Efendi

1838-1839 yıllarında Paris sefiri Ahmet Fethi Paşa'nın maiyetinde bulunan Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risalesi Avrupa'nın toplumsal ve siyasal düzenini birçok açıdan ele alan bir eserdir. Avrupa medeniyetinin ulaştığı seviyenin nedenlerini araştıran ilk eserlerden olması açısından önemlidir.

İlk olarak Avrupa'da eğitim ve öğretime verilen önem, M. Sami Efendi'nin üzerinde durduğu konuların başında gelir.

“Gelelim bunların bu kadar uluma aşına olmalarının sebab-ü badisine: Çünkü Avrupalılar dünyada en büyük ar ve hacalet, cehalet olduğuna hükm ve imza eylemiş olduklarından artık bu babda devlet ve milletçe kemaliyle tekayyüd ve ihtimam ve ...ama ve dilsizlere varıncaya müstakil mektepler ve her bir fünuna la-yuad dersaneler inşasıyla herkes zükur ve inas evlatlarını laakal on sene mikdarı terbiyeye dikkati tam etmelerinden...(Andı, 1996, s. 78)

M. Sami Efendi, eğitim ve öğretimde ihtisaslaşma¹³ ve okuryazarlığın toplumun geneline yaygınlaşmasına vurgu yaptığı bu cümleleriyle Avrupa'nın ilerlemesinin ön koşulunun “maarif” olduğunu söyler.

¹³ Paris'te her bir sanat dalına dair kitaplar yazıldığını, bunların adedinin bir yılda 1500 civarında olduğunu söyler. Bkz. Andı, a.g.e., 1996, s.75

İkinci olarak eserde, Avrupa'nın ilim, teknoloji ve devlet işlerinde ileri düzeyde olmasının çeşitli sebepleri sıralanır. Geleneklere bağlılık¹⁴, liyakat,¹⁵ yazılan kitapları halkın her kesiminin anlayabilmesi için dilde sadeleşme,¹⁶ bedenen sağlıklı topluma verilen önem,¹⁷ din özgürlüğü,¹⁸ tutumlu ve çalışkan olma¹⁹ bunlardan en önemlileridir. Ayrıca Tanzimat'la ve hatta Yeni Osmanlılarla beraber sıkça kullanılacak olan bazı kavramları ilk kez onun eserinde görürüz. Devlet-i meşruta,²⁰ hubb-ı vatan ü millet,²¹ hukuk-ı insaniyet²² bunlardan en önemlileridir.

➤ **Sadık Rifat Paşa**

Sadık Rifat Paşa sefir olarak edindiği tecrübelerle fikirleri itibarıyla Tanzimat'a damga vurmuş bir isimdir. 1837'ye kadar Babıali'de memuriyet, 1837-1839 yıllarında Viyana Büyükelçiliği, 1841 yılında Hariciye Nazırlığı yapan Rifat Paşa, reform konusunda görüşlerini kaleme almıştır. O'na göre Batı'da devlet üç temel esas üzere kurulmuştur; *"İstirahat-ı tebaa ve mülkiye (halkın rahatını temin), vefret-i hazine (hazinede bolluk) ve kuvve-i askeriye (askeri kuvvet)."* Rifat Paşa bunları sağlamanın yolunun keyfi yönetime son vermektен geçtiğini vurgulamıştı. Bunların yanında din serbestliği, memurların dürüstlüğü, eğitim ve okuryazarlığın yaygınlığı, buhar gücünün sanayide kullanılması, devletin adalet üzere hükmetmesi, ekonomik kalkınma sayesinde ancak devletin güçlenebileceğini söylemiştir (Semiz, 1994, s. 141).

Rifat Paşa, devletin yeniden ayağa kalkmasının yolunun sürekli barış ve halkın huzurunun tam olmasından geçtiğini düşünür. Ona göre devletin refahı, tebaanın refahının artmasına bağlıydı. Sâdık Rifat Paşa'nın barışın refah getireceği

¹⁴ Avrupa'da "antika"ya verilen değerden yola çıkarak ilerleme konusunda çok farklı ve güzel bir analiz yapar. O'na göre gittikçe gelişen sanat dalları ve düzenlemelerin ilerlemesi ve bu sayede halkın yaşamının kolaylaşması, geçmişten kalan değerlere sahip çıkarak onun üzerine kendi ürettiklerini koymasıyla mümkün olmuştur. Ayrıca geçmişin ilimlerini alma konusunda olduğu gibi başka ülkelerdeki her türlü gelişmeyi yakından takip etme ve özellikle islam dünyasının ürettiği değerleri öğrenme konusundaki gayretleri Avrupa'yı bu düzeye taşımıştır Bkz:Andı, a.g.e., 1996, s.60 ve 79

¹⁵ "Başka her ne dinde olur ise olsun ve hatta Yehud taifesi dahi madam ki erbab-ı liyakatden buluna, her bir devlet hizmetinde istihdam olunur." Bkz. Andı, a.g.e., 1996, s.71

¹⁶ "...lisanlarını bir usul-i zabita tahtına bi'lidhal bir takım haşv-u zaidkelimat-u elfazitayy ve tahdid ile.."Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.79

¹⁷ Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.72

¹⁸ "...ayın ve mezhep hususunda kimesneye icbar olunamadığından.."Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.71

¹⁹ Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.70

²⁰ Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.67

²¹ Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.70

²² Bkz.Andı, a.g.e., 1996, s.57

şeklindeki anlayışı, Ahmet Resmi Efendi'nin fikirlerinde de vardı. Ancak bu konuya bu denli kesinlikte yaptığı vurgu bir yenilik teşkil etmekteydi. Sâdık Rifat Paşa, keyfî bir yönetimin hâkim olduğu yerde devletin çökeceğini işaret etmeye kadar gitti. Çünkü böyle bir devlette tebaanın duyduğu güvensizlik, onları kendisinin Avrupa devletlerinin hayat damarı olarak mütala ettiği üretim faaliyetleriyle meşgul olmaktan alıkoyacaktı. O, halkın devlete güven duymadığı bir ortamda üretim faaliyeti yapmayacağını öne sürüyordu. Hatta Rifat Paşa ilk kez Hükümdar'ın da "hukuk-ı millet"e tabi olması gerektiğinden bile söz etmiştir (Ortaylı, 2010b, s.109). O'na göre bir devletin refahı, hükümdarının iyi idaresiyle hasil olmayıp orada hükümdarların vefatından sonra da devam edecek bir kurumsal düzenin kurulmasıyla mümkün olur (Mardin, 2006, s. 238).

Rifat Paşa fikirleri itibariyle Fransa ya da İngiltere'ye değil Avusturya'ya yakın durur (Şeref, 1980, s. 95).²³ Öyle ki Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra İngiliz ve Fransızlara karşı halkın tepkisi artınca, Avusturya Başbakanı Meternich'in Tanzimat reformları konusunda verdiği tavsiyelere daha uygun bir yönetim tarzı sergilediği için Hariciye Nazırı yapılmıştır. Görevini de gereği gibi yerine getirmiştir (Engelhardt, 2010, s. 92-93). Sâdık Rifat Paşa, Napolyon Savaşları'nın sonundan bu yana Avrupalı Büyük Güçler tarafından Avrupa'da yeni bir sistemin tatbik edilmekte olduğunu düşünüyordu. Paşa'nın ifade ettiği gibi, "medeniyet" olarak da adlandırılan bu sistem, devletlerarasında dostça ilişkileri ve barışı koruma kararlılığına dayalı idi. Sistem, savaşların sebep olduğu tahribatı onarmayı ve bütün tebaanın refahını arttırmaya çalışmayı hedef almıştı. Rifat Paşa'ya göre halka, önceden görülemeyen hiçbir durumun hayatına, ziraatine ve ticaretine müdahale etmeyeceği güvencesi verilmişse orada, devlet daha fazla gelişip serpilirdi. Bir devletin hâkimiyeti altında bulunan toprakların genişliğinin, artık onun: gücünün gerçek ölçüsü olarak kabul edilmediğini de eklemekteydi (Mardin, 2010, s. 202-203).

Ticaret ve tarımda ilerleyememek hükümet hizmetlerini de

²³ Bu konuda dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un düşünceleri ve Rifat Paşa'yla olan görüş ayrılığı gayet açıktır: Palmerston Sadık Rifat Paşa ve Reşit paşanın kurumsallaşma düşüncelerini yahut kanunlara bağlı bir anayasal hükümeti değil, reform yapabilmek için aydın despotizmini işaret ediyordu. Yetenekli yöneticilerle Osmanlı devletinin ayağa kalkabileceğini söylüyordu. Bkz: Frank Edgar Bailey, Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839, Tanzimat, Hz: Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, s.217-257, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s.238. Bu yönüyle Palmerston, 17 ve 18. Yüzyılların Osmanlı Layiha yazarlarının dürüst ve iyi idarecilerle devletin sağlam bir yapıya kavuşacağını öneren reçetelere benzer bir çözüm öneriyordu.

kötüleştirecekti. İşlerinde kalabilme konusundaki güvensizlik yüzünden memurlar; devleti dolandırmaya, kendi çıkarlarını gözetmeye, rüşvet almaya ve genel olarak ülke yönetimini tahribe çalışacaklardı. Rifat'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda olan da tamamen buydu. Ülkede hüküm süren güvensizlik, bir taraftan tebaanın Avrupa'da son derece hızla gelişen sanat ve zanaatleri geliştirmesini engellerken, diğer taraftan, aynı şekilde herhangi bir garantiden yoksun devlet memurlarını rüşvet almaya, imparatorluk tebaasına baskı yapmaya ve devletin kasasını talan etmeye sürüklemişti (Mardin, 2010, s. 204).

Berkes, Sadık Rifat Paşa'yı Avrupa uygarlığını diğer uygarlıklardan ayıran yanı ilk sezen kişi olarak tanımlar. Çünkü Paşa, reform davasının bir düşün biçimi sorunu olduğunu fark etmiş ve Avrupa'da hakim olan rasyonel devlet yönetiminin keyfiliğe son vererek insan tabiatına uygun bir yönetim düzeni ortaya koyduğunu keşfetmiştir (Berkes, 2013, s. 202).

Rifat Paşa hükümet memurlarının güvenliği konusuna ise özel olarak vurgu yapıyordu (Mardin, 2010, s. 205). Bu yönüyle Tanzimat bürokratlarının bürokratik güç arayışı özellikleriyle örtüşen bir inancı vardı.

Rifat Paşa'nın temel ve iç politika değerlendirmelerini ele aldığımızda Tanzimat Fermanı'nda yer alan ilkelerin neredeyse bire bir onun zihninde önceden var olduğunu görürüz (Kuran, 2013, s. 146).²⁴ Bundan dolayı onun fikirleri reformların ilham kaynağı olarak değerlendirilebilir.

➤ **Mustafa Reşit Paşa**

Mustafa Reşit Paşa'nın sefaret görevlerinden edindiği tecrübeleri ve fikirleri de Tanzimatçı düşünce açısından özel bir öneme sahiptir. Mustafa Reşit Paşa'nın diplomasi hayatı 1829 yılında Rusya ile yapılan Edirne Anlaşması münasebetiyle başladı. Anlaşma müzakerelerini yürütecek heyette sır katibi olarak yer almış ve kabiliyetini göstermişti. İstanbul'a döndükten sonra dönemin güçlü isimlerinden Pertev Paşa'nın dikkatini çekmiş ve onun himayesi altına girmiştir. Pertev Paşa'nın fikirlerinin onun yetişmesinde etkisi olduğu muhakkaktır.²⁵ Pertev

²⁴ Ayrıca bkz: Şeref, 1980, "Sadık Rifat Paşa'nın Devletlerin Genel Siyasaları Hakkındaki Düşüncelerinden Temel ve İç Siyasa" başlıklı bölümü, s.101-108. Can emniyeti, mal emniyeti, hazinenin zenginliği ve zenginliğin kaynağının tarım, ticaret, sanatkar, esnaf ve sanayiye bağlanması, nüfusun niceliğinin değil niteliğinin önemli olması, ulaşımın önemi, şirketlerin kurulması için gerekli olan sermayenin ortaklıklar yoluyla temini, vergilerin hafif olması, yasaların insan doğasına uygun olması ve hükümetlerin buna göre hareket etmesi Rifat Paşa'nın dile getirdiği başlıca ilkelerdendir.

²⁵ Pertev Paşa için bkz: "S. AdolphusSlade'in Türkiye ve Kırım Harbi adlı eserinde Pertev Paşa hakkında

Paşa, Hariciye nazırı iken Girit sorununu görüşmek üzere Kahire'ye giderken Reşit Paşa'yı da beraberinde götürmüştür. Mısır ile yaşanan sorunlarda Osmanlı temsilcisi olarak Mısırlı yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur (Ata, 2014, s. 160).

Mustafa Reşit Paşa 34 yaşında iken 1834 yılında Paris'e orta elçi olarak atanmıştır. 1 yıllık görevinin ardından İstanbul'a dönmüş, bu sefaretini hakkında bir layiha yazmıştır. 2. Mahmut, Reşit Paşa'nın bu layihada yer alan fikirlerini beğendiğini bir hatt-ı hümayunda dile getirmiştir (Kaynar, 2010, s. 80). Kısa bir süre sonra bu kez büyükelçi olarak tekrar Paris'e atanmıştır. Bu görevi esnasında 1 yıl sonra Londra'ya gönderilmiş ve 1837 yılında Hariciye nazırı olarak tayin olunana kadar bu görevi yürütmüştür (Kaynar, 2010, s. 95). Reşit Paşa, nazırlık görevinde birçok alanda ıslahat girişimlerinde bulundu. İktisadi, zirai, sanayi ve ticari sahada ıslahat işleriyle meşgul olacak komisyonlar kurdurdu. Özellikle tebaanın eşitliği konusunda çalışıyor ve padişahı bu konuda teşvik ediyordu (Kaynar, 2010, s. 99). Mustafa Reşit Paşa, telkinleriyle daha Tanzimat ilan edilmemişken bakanlıkların yeniden yapılandırılmasını sağladı (Şeref, 1980, s. 12).

Reşit Paşa'ya göre devletin karşılaştığı Mısır meselesinden daha önemli bir problem vardı. O da devletin sürekli güç kaybetmesiydi. Reşit Paşa, Avrupa devletlerinden herhangi birinin bu gerilemeyi durdurmak için Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmesini doğru bulmuyordu. O'na göre Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmanın yolu, "değişmez esaslara müstenit bir içidarenin kurulmasından geçiyordu. Böylece o zamana kadar dile getirilen çözüm önerilerinin belki de en radikal olanını söylüyordu. Eskiden beri süregelen "Devleti iyi idare etmek iyi hükümdarla mümkün olacaktır" anlayışının tersine bu konuda padişahı küçümseyerek önemli olanın kurumlar olduğunu söylüyordu. Bu kurumlar da Padişahın gücünü sınırlayacak bir şekilde kurulmalıydı. Ayrıca bunlar yapılırken bu milletin örf ve adetlerinden vazgeçerek değil, sadece bunları kanun şekline sokarak devletin işleyişini kurallara bağlamaktır asıl amacı (Mardin, 2006, şunlar yazılıdır; Pertev Paşa'ya herkes gerçek Türklerin sonuncusu unvanını veriyordu. O dalkavukluk etmeden sadık, gösteriş yapmaksızın misafir sever, kibir ve küstahlık göstermeksizin izzet-i nefsinin ve vakarını bilir bir insandı. Hasılı Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim olan milletin kusurlarıyla beraber faziletlerine de sahipti. Pertev Paşa Doğu Türk medeniyetinin milli ananelere ve vasıflara göre olgunlaştırılmasını, yükseltilmesini maksad edinmişti. O Türk medeniyeti için eskiden var olan bir takım milli müesseseleri asri ihtiyaçlara göre değiştirecek, yanlış anane ve itikadları bilgi ve tahsil sayesinde temizleyecek, Kuranda buyurulduğu gibi bilgiyi ta çinde bulsa arayacak ve alacaktı." **Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.48. 'metinde geçen "ilim çinde bile olsa aranmalı" sözü aslında hadis olup, Kuran'da geçmemektedir. Yabancı yazarın bilgi eksikliğine dayanması muhtemeldir (mi).

s. 113). Mustafa Reşit Paşa'nın devlet işlerinde rasyonel hareket etmeyi merkeze alması, dönemin Avrupa Pozitivizm anlayışı ile paralellik gösterir. August Comte'un 1853 yılında artık nerdeyse bir din olarak bütün insanlığa yaymaya çalıştığı Pozitivizm inancına davet ettiği insanlardan birinin Mustafa Reşit Paşa olması tesadüf değildir.²⁶ Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa gibi bu yeni dönemde Avrupa'ya gönderilen birçok elçi, Batı ülkelerini zengin ve müreffeh yapan hamle gücünün sebeplerini aramışlar ve zihni bir gayretin içine girerek, 'ne, bizde nasıl, burada nasıl' fikriyle gördüklerini mukayese etmişlerdir. Beğendikleri hususlardan ülkelerini ve insanlarını hissedar edebilmek için yol gösterir bir tavırla anlatma, örnek ortaya koyma tarzını seçmişlerdir (Altuniş ve Gürsoy, 2006, s. 31). Osmanlı daimi elçilikleri, Batı'yı tanıyan devlet adamları yetiştirmiş ve bu yetiştirilmiş insanlar ülkeye döndükten sonra önemli görevlerde bulunarak Osmanlı devlet idaresinin batılılaşmasını sağlamışlardır (Kuran, 2013, s. 12-13).²⁷ Bu hazırlık sürecinin takipçileri olarak Tanzimat'ın bizatihi uygulayıcıları olan Mehmet Emin Ali Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa'nın da Avrupa'da elçilik görevlerinde bulduklarını belirtmek gerekir. Reşit Paşa, bu iki devlet adamını özellikle elçilik görevlerine göndererek tecrübe kazanmalarını sağlamıştır (Şeref, 1980, s. 74,82).

19. yüzyılın ilk yarısı içinde Osmanlı İmparatorluğu, farklı cihetlerden Batı dünyasını tanımaya, onun pek çok bakımdan üstün gücünü kabul etmeye ve kendisini o güce göre yeniden yapılandırmaya doğru farklı gözlemcilerden gelen malumat ışığında hazırlanmıştır (Altuniş ve Gürsoy, 2006, s. 147).

SONUÇ

Tanzimatçı düşünce, devletin işleyişine ve toplumsal düzene nizam verme anlayışıdır; 1839'da başlayıp 1856 ya da Ali Paşa'nın vefat ettiği 1871'de biten bir reform düşüncesi değildir. Tanzimat reformları, bu düşüncenin sonucu olarak keyfi yönetimden, kişiye bağlı idareden vazgeçerek kurumlara ve sisteme bağlı bir idarenin kurulmasına dönük atılan adımlardır. Tanzimat, her ne kadar aydın despotizminin öğelerinden bağımsız değilse de Padişah'ın dahil bütün idarecilerin milletin hukukuna tabi olması gerektiğini savunan zihniyettir. Bu zihniyet 1700'lü

²⁶ Comte'un Reşit Paşa'ya yazdığı davet mektubunun metni için bkz: Murtaza Korlaelçi, Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri, Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Sempozyumu, s.25-43 arası, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.31

²⁷ Kuran, İngiltere büyükelçisi İsmail Ferruh efendiye kültür hayatımızın batılılaşmasında oynadığı rol nedeniyle ayrıca zikreder. Bkz; Kuran, 2013;13.

yıllardan itibaren Avrupa'ya gönderilen sefirlerin bilgi ve görgülerini sefaretname ya da layiha mahiyetinde yazdığı eserlerle Osmanlı devlet adamları ve toplumuna aktarmasıyla oluştu. Sefirlerin reform önerileri, Avrupa'yı bütüncül bir yaklaşımla değerlendirdiklerinden 19. Yüzyıla kadar sunulan önerilere nazaran daha tutarlı ve etraflıydı. Bu nedenle devletin bir an evvel eski gücüne kavuşmasını önceleyen Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından Osmanlı Toplumunu için uygun olup olmadığına bakılmaksızın kabul edildi.

Sefirlerin Batı uygarlığına ilişkin kapsamlı tespitleri dile getirildiği döneme bakılmaksızın bir reform zihniyetinin oluşmasına hizmet etti. Devletlerarası ilişkide savaş yerine barışı ve diplomasiyi önceleyen Ahmet Resmi Efendi'nin düşünceleri de 3. Selim'in meşveret usulünü kurumsallaştırmaya dönük adımları da Tanzimatçı düşüncenin bir parçasıdır. Bu bakımdan 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısı sefirlerin kendi dünya görüşünden Avrupa'yı değerlendirdiği yıllar olarak Tanzimat'a hazırlık teşkil etmiştir. Bu süreç sonunda devleti yönetenlerin zihni dünyası Avrupa'nın modern devletlerine benzer bir devleti kurma düşüncesiyle şekillenmiş, bu düşüncelerin sistematik bir reform programına dönüşmesiyle Tanzimat doğmuştur. Dolayısıyla reformların İstanbul'daki Avrupalı elçilerin değil, Avrupa'daki Türk elçilerin raporları ve çalışmaları göz önüne alınarak başladığı ve devam ettiği söylenebilir.

Sefaret görevinde bulunan devlet adamları, 19. yüzyılda yaşamış reformist Osmanlı padişahlarının en büyük destekçileri oldular. Onların farklı ülkelerde edindikleri iyi ilişkiler, reformların uygulanması sürecinde Avrupa'yla kısmen başa çıkabilmeyi sağladı. 1839'dan itibaren uygulanan çok yönlü diplomasi, sefir kökenli bürokratların eseri oldu. İç ve dış politika alanında yenileşme çabalarının altında Reşit, Sadık Rifat, Ali ve Fuat Paşa gibi sefaretlerde ve dış görevlerde yetişen idarecilerin imzası vardı. Bu bakımdan sonuç olarak Tanzimatçı düşüncenin, mezkur Osmanlı Sefirleri tarafından oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E. (2014). *Tanzimat Öncesi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Ahmet Azmi Efendi, (1888). *Berlin Sefaretnamesi*, EbuzziyaMatbası, İstanbul.

Ahmet Resmi Efendi, (1980). *Viyana ve Berlin Seyahatnameleri*, Hzy:Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Ahmet Resmi Efendi, (2011). *Hulasatü'l İtibar*, Derl: Osman Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara.

Ahmet Vasıf Efendi Sefaretnamesi,

http://www.historystudies.net/Makaleler/251036078_16%20Ethan%20L.%20Menchinger.pdf(Erişim Tarihi:22.06.2015)

Altuniş-Gürsoy, B. (2006). *Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Dergisinde yayımlanan makale, sayı:36, 139-165.

Ata, R. (2014). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, 159-173

Bailey, F. E. (2006). *Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839*, Tanzimat, Derl:Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, s.217-257, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Bay, A. (2014). *Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Gece Kitaplığı.

Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı kredi Yayınları, Ankara.

Bozkurt, G. (2010). *Batı Hukukunun Türkiye'de benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Çetinsaya, G. (2014). Kalemîye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt;1 s.54-71, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ebubekir Ratb Efendi, (2012). *Nemçe Sefaretnamesi*, Derl:Abdullah Uçman, Kitabevi, İstanbul.

Engelhardt, (2010). *Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat (orjinal ismi: Türkiye ve Tanzimat)*, Örgün Yayınevi, İstanbul

Giritli Aziz Ali Efendi, (1990). *Berlin Sefareti*, Derl:H. AhmedSchmiede, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Karaer, N. *Abdurrahim Muhip Efendi’nin Paris Büyük elçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1694/18079.pdf> (Erişim Tarihi:22.06.2014)

Karal, E.Z. (1988). *Selim III’ün Hat-tıHumayunları-Nizam-ı Cedid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi 5. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa Ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Korkmaz, A. (2011). *Mehmet Sait Paşa Sefaretnamesi Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*,

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 201-236, sayı 32.

Korkut, H. (2007). *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, Gök kubbe Yayınları, İstanbul.

Korlaelçi, M. (1989). *Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri*, Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Sempozyumu, s.25-43 arası, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Köker, L. (2013). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul.

Kuran, E. (2013). *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Derl:Mümtaz’er Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Kuran, E. (1968). *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. M. Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Mardin, Ş. (2006). *Tanzimat Fermanının Manası-Yeni bir İzah Denemesi*, Tanzimat, Derl:Halil

- İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, s.217-257, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Mardin, Ş. (2008). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin,Ş. (2010). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Emin Nahifi Efendi, (1898). *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa*, İkdam Matbaası, İstanbul.
- Mustafa Hattı Efendi, (1999). *Viyana Sefaretnamesi*, Derl:Ali İbrahim Savaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2010b). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Reyhan, C. (1998). *Türkiye’de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiye Sınıfı*. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31 Sayı 4, 3-16.
- Semiz, Y. (1994). *Sadık Rifat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı:1, s. 135-144
- Sencer, M. (2002). *Osmanlılarda Din ve Devlet*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- SeyyidMehmedVahid Efendi, (1888). *Fransa Sefaretnamesi*, EbuZZiya Matbaası, İstanbul.
- Shaw, S.J. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1 ve 2. Ciltler*, Çev. M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul.
- Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diploması Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999
- Soysal, İ. (1999). *Umur-ı Hariciye Nezareti’nin kurulması, Çağdaş Türk Diploması:200 yıllık süreç Sempozyumu*, s.71-76 arası, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şeref, A. (1980), *Tarih Söyleşileri*, Sadeleştiren; Mübeccel Nami Duru, Sucuođlu Matbaası, İstanbul.

Şehdi Osman Efendi, (2011). *Rusya Sefaretnamesi*, Derl: Türkan Polatçı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tuncer, H. ve Tuncer, H. (1997). *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Unat, F.R. (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih kurumu, Ankara.

Üçyiğit, E. (1994). *Akdeniz Medeniyetleri Tarihinde Tanzimat*, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü

Uluslararası Sempozyumu, 31 Ekim- 3Kasım 1989, 7-13 , Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi, (1890). *Paris Sefaretnamesi*, EbuZZiyaMatbası, İstanbul.

